

17. Народная адукацыя і педагогічная навука ў Беларусі (1917 – 1945) / Г.Р. Сянькевіч, А.В. Трухан, З. М. Ціток і інш. – Мінск, 1993.

18. Сендзер, С.А. “Лемантар” Станіслава Любіч-Маеўскага / С.А. Сендзер // БГЧ. – 2006. – № 10. – С. 30 – 35.

Бездзель В.Я.

ЗМЕСТ І ФОРМЫ НАВУЧАННЯ ДЗЯЦЕЙ У ПАРТЫЗАНСКИХ АТРАДАХ (1941–1944 ГГ.)

У гады Вялікай Айчыннай вайны ў руху супраціву на тэрыторыі Беларусі ўдзельнічалі прадстаўнікі ўсіх узроставых і сацыяльных груп грамадства. У ліку 370 тыс. партызан былі і 34342 школьнікі, а таксама больш за 5 тыс. дзяцей малодшага школьнага ўзросту знаходзіліся ў партызанскіх сямейных лагерах [1, с. 62]. Аднак акрамя гэтых, афіцыйна ўстаноўленых дадзеных, колькі яшчэ дзяцей займаліся зборам зброі, дапамагалі бацькам-падпольшчыкам, і былі такім чынам удзельнікамі пасіўнага супраціву, устанавіць зараз не з’яўляецца магчымым. Масавы ўдзел падрастаючага пакалення ў антыфашысцкай барацьбе тлумачыцца, у першую чаргу, жорсткасцю акупацыйнага рэжыму, палітыкай генацыду, карнымі экспедыцыямі, што правадзілі нацысты на акупаванай тэрыторыі Беларусі. Разам з тым, нельга адмаўляць і ролю даваеннай савецкай школьнай сістэмы, якая была накіравана на выхаванне ў дзяцей патрыятычных пачуццяў, гатоўнасці абараняць Радзіму. Увядзенне ў 1930-я гг. практыкі ўдзелу ў абарончых гуртках, здача норм на “ГТО” і “БГТО” садзейнічала ўцягванню дзяцей у піянерскі рух, рабіла пазашкольную дзейнасць больш цікавай і разнастайнай. Ваенныя гульні, магчымасць авалодаць уменнем выкарыстоўваць зброю, сувязі з Чырвонай Арміяй рамантызавалі і гераізавалі прафесію вайскоўца, а будучая барацьба ўяўлялася хуткай і пераможнай. Спроба даць некаторы вопыт праз ваенныя гульні і абарончыя гурткі спрыяла таму, што дзеці захапляліся прафесіяй вайскоўца і ў выпадку пачатку вайны верылі, што змогуць аказаць дапамогу Чырвонай Арміі.

Ужо ў ходзе акупацыі германскай арміяй тэрыторыі Беларусі школьнікі прынялі актыўны ўдзел у зборы зброі і яе перазахаванні (у далейшым так званыя “тайнікі” перадаваліся ў партызанскія атрады). Падлеткі дзейнічалі невялікімі групамі і па адным. Зімой 1941 – вясной 1942 гг. ва ўмовах пашырэння партызанскага руху многія з іх самастойна шукалі партызан, прыходзілі ў атрады разам з бацькамі. Разам з тым, на гэтым этапе ніякай арганізаванай працы, як выхаваўчай, так і вучэбнай з дзецьмі не праводзілася. У шматлікіх справах партызанскіх камандзіраў адзначалася, што “школ нигде нет, с детьми

работа не проводится. Когда проводятся беседы с крестьянами, то собираются дети и слушают, затаив дыхание” [3, арк. 109 зв.]. Абмежаванья магчымасці па вывазе дзяцей у савецкі тыл, іх узрастаючая колькасць сярод партызан вымушала камандаванне займацца праблемай арганізацыі жыцця дзяцей у партызанскіх і сямейных атрадах. У дадзеным артыкуле мы звернемся да разгляду асноўных форм навучання і выхавання дзяцей у партызанскіх фарміраваннях.

Справу выхавання дзяцей і падлеткаў на акупаванай тэрыторыі Беларусі ўзялі на сябе падпольныя камуністычныя і камсамольскія органы. У лістападзе 1942 г. ЦК ЛКСМБ накіраваў да падпольных органаў на тэрыторыі акупаванай Беларусі спецыяльны ліст “Аб задачах, формах і метадах работы камсамольскіх арганізацый Беларусі сярод дзяцей у тыле ворага”, у якім на гэтыя органы ўскладваўся абавязак пашырыць работу менавіта сярод дзяцей. Першы сакратар ЦК ЛКСМБ М.В. Зімянін адзначаў, што “ребята приносят и принесут неоценимую помощь партизанскому движению, разведке”, што дзяцей неабходна выхоўваць у традыцыях савецкай піянерыі, каб яны станавіліся бясстрашнымі змагарамі за Радзіму. На камсамол ускладвалася функцыя па абароне ад палітыкі анямечвання, якая праводзілася акупантамі праз школы і дашкольныя дзіцячыя установы [3, арк. 181].

Не менш важнай задачай партызан у адносінах да падростаючага пакалення была выхаваўчая. Рэалізоўвалася яна праз стварэнне лясных школ, правядзенне пазашкольнай працы з дзецьмі, праз працоўнае выхаванне і прыцягненне дзяцей да выканання розных гаспадарчых абавязкаў у партызанскіх атрадах, праз стварэнне піянерскіх атрадаў. Дакументам, які рэгламентаваў выхаваўчую работу сярод дзяцей і падлеткаў, быў ужо ўпамянуты намі спецыяльны ліст М.В. Зімяніна “Аб задачах, формах і метадах работы камсамольскіх арганізацый Беларусі сярод дзяцей у тыле ворага” (лістапад 1942 г.).

Першая сетка арганізаваных партызанскіх школ з’явілася ў вёсках Ветрынскага раёна Віцебскай вобласці, якія пачалі працаваць з 1 верасня 1942 г. Асабліва гэты працэс актывізаваўся пасля таго, як ініцыятыву на сябе ўзялі ЦК ЛКСМБ і яго сакратары К.Т. Мазураў і М.В. Зімянін. Адною з прычын такой увагі да гэтага працэсу стала ідэалагічная барацьба за падростаючае пакаленне. Фашысцкая палітыка анямечвання, якая праводзілася праз дзіцячыя ўстановы на акупаванай тэрыторыі Беларусі, патрабавала мер супрацьдзеяння, сярод якіх былі адкрыццё савецкіх школ, навучанне па савецкіх праграмах, тлумачальная работа з бацькамі. Кантроль над школай даваў магчымасць весці выхаванне дзяцей у духу піянерскай традыцыі, нянавісці да ворагаў. Непазбежная перамога СССР у вайне з Германіяй, у якую верылі і на якую спадзяваліся на акупаваных землях, часовасць акупацыйнага рэжыму патрабавала ад педагогаў задумацца і аб непа-

рыўнасці працэсу навучання дзяцей, па магчымасці захаваць яго.

Акрамя партызанскіх школ (знаходзіліся ў населеных пунктах, якія кантраляваліся партызанамі ці знаходзіліся на тэрыторыі партызанскай зоны), функцыянавалі “лясныя” школы. Апошнія адразніваліся ад партызанскіх тым, што дзейнічалі ў сямейных (грамадзянскіх) лагерах, у лясных масівах і ахоўваліся партызанскімі атрадамі. Яны ствараліся для дзяцей мясцовага насельніцтва, якое пайшло пад абарону партызан у лясы. Умовы для навучання і цяжкасці, з якімі сутыкнуліся, былі прыкладна аднолькавыя. “Лясныя” школы сталі арганізоўвацца пазней, з восені 1943 г. Адказваў за іх работу камсамол. Першая лясная школа была арганізавана на Брэстчыне пры атрадзе імя Калініна, дзе ў трох класах навучалася 50 дзяцей. Па астатніх абласцях, як паказваюць архіўныя дакументы, гэтай працы не надавалася неабходнай увагі. Стварэнне школ было не паўсюдным, а камсамольскія органы не кантралявалі гэты працэс. Так, Баранавіцкі АК ЛКСМБ у пастанове ад 26 красавіка 1944 г. адзначаў, што “отдельные райкомы ЛКСМБ не придали достаточного внимания работе среди молодежи и детей семейных отрядов. Работа среди детей совершенно неорганизована” [4, арк. 17]. Для таго, каб палепшыць сітуацыю, абком прыняў шэраг мер, у тым ліку прапаноўваў “одобрить инициативу Воложинского РК ЛКСМБ об организации в семейном лагере бригады «За Советскую Белоруссию» общеобразовательной школы для детей. Предложить всем РК ЛКСМБ, на территории которых имеются семейные лагеря, организовать обучение детей школьного возраста” [4, арк. 17]. Гэта надало некаторы штуршок працэсу арганізацыі школ. Аднак назваць зараз дакладную іх колькасць не з’яўляецца магчымым.

Для саміх вучняў наведванне школы ўяўляла не толькі працэс набыцця ведаў. Гэта была спроба ўзнавіць даваеннае жыццё, няхай толькі у некаторай ступені. Праз школу даведваліся аб зменах на фронце, у школе сустракаліся з партызанамі, займаліся вывучэннем зброі, перапісвалі лістоўкі, рабілі грамадска-карысную працу. Такім чынам, школа выконвала ідэалагічную функцыю (піянерскай арганізацыя, барацьба за падростаючае пакаленне), а таксама арганізоўвала і накіроўвала жыццё дзяцей у сямейных лагерах. Для вучняў “лясных” школ першае месца займаў не сам працэс навучання і набыцця ведаў. Прыярытэтнай заставалася пазашкольная дзейнасць, што была прадстаўлена ў форме піянерскай работы, гурткоў самадзейнасці, ваенных гурткоў, гаспадарчых даручэнняў. Яна займала і большую частку часу, асабліва калі вучэбныя заняткі праводзіць не было магчымасці. Работа ж па лагеры знаходзілася заўсёды.

У даваеннай савецкай педагогіцы адным з пастулатаў навучання было непарыўнасць тэорыі і практыкі. У гады акупацыі ў партызан-

скіх і лясных школах працоўнае навучанне дзяцей вымушалася самім жыццём. Занятасць мужчын у баявых аперацыях, недахоп працоўных рук рабілі непазбежным уцягванне дзяцей і падлеткаў у дарослыя працоўныя адносіны. У справаздачы Брэсцкага АК ЛКСМБ падкрэслівалася, што адной з асноўных задач лясных школ з'яўлялася “прывітанне школьнікам трудовых навyków, трудовой закалки и трудовой чести” [5, с. 155].

Дзеці былі задзейнічаны ў першую чаргу ў гаспадарчых ротах. Аднак гэтае месца заставалася самым нелюбімым у падлеткаў. Прызначэнне туды (пасля прыняцця ў атрад) успрымалася як знявага для дзяцей старэйшага ўзросту, паколькі яны жадалі трапіць адразу ў баявы склад атрада і выконваць баявыя даручэнні, а не калоць дровы ці чысціць на кухні бульбу. Разам з тым, праца ў гаспадарчых ротах была не менш важнай для партызан за ваенныя дзеянні. Як адзначаецца ў архіўных дакументах, дзіця на кухні, незалежна ад таго якую работу ён выконваў, замяняў аднаго дарослага, які ў гэты час быў заняты ў барацьбе з ворагам [2, арк. 147]. Сітуацыя з выкарыстаннем працы дзяцей на карысць партызан нагадвае становішча ў савецкім тылу, дзе для мабілізацыі ўсіх рэсурсаў краіны на завода і фабрыках працавалі 12 – 16-цігадовыя падлеткі і выконвалі нормы дарослых.

Такім чынам, з кароткага агляду праблемы навучання і выхавання дзяцей у перыяд акупацыі, можна адзначыць пераемнасць у традыцыях з даваеннай савецкай сістэмай выхавання. Асноўны акцэнт у выхаваўчым працэсе быў зроблены на патрыятычны аспект, што, з аднаго боку, дазваляла ўцягваць дзяцей у антыфашысцкую барацьбу, з другога, не давала акупантам магчымасці прыцягнуць падростаючае пакаленне ў свае шэрагі. Узмацненне партызанскіх фарміраванняў дазволіла звярнуцца да рашэння праблем у іншых сферах дзейнасці, у тым ліку і да наладжвання выхаваўча-патрыятычнай працы сярод дзяцей, якія знаходзіліся ў партызанскіх шэрагах і сямейных лагерах.

1. Котаў, А.І. Дзеці Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны / А.І. Котаў // 55 гадоў Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне: погляд праз гады, новыя канцэпцыі і падыходы: мат-лы, навук.-тэарэт. канфер., 4 – 5 мая 2000 г.: у 2 ч. Ч. 1. – Мінск, БДПУ імя М. Танка, 2000. – 166с.

2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 63-п. Воп. 5. Спр. 2.

3. НАРБ. Ф. 63-п. Воп. 16. Спр. 11.

4. НАРБ. Ф. 1375. Воп. 1. Спр. 152.

5. Умрейко, С.А. Патриотизм учителей и школьников Белоруссии в борьбе против немецко-фашистских оккупантов / С.А. Умрейко, П.Н. Кобринец, А.И. Залесский. – Мн.: Изд-во БГУ, 1980. – 176 с.